

Гуцул Іван Андрійович

Особистісне навчання в мистецькій діяльності художника-педагога В. Гаґенмейстера

Стаття присвячена значенню використання методу особистісного навчання в мистецькій освіті видатного подільського митця і педагога Володимира Гаґенмейстера. Матеріал містить відомості про характерні прийоми педагогіки, мистецтва художника.

Ключові слова: особистісне навчання, мистецька освіта, педагогіка, мистецтво, мистецька школа, учень.

Гуцул И.А.

Личностное обучение в художественной деятельности художника-педагога В. Гаґенмейстера

Статья посвящена значению использования метода личностного обучения в художественном образовании выдающегося подольского художника и педагога Владимира Гаґенмейстера. Материал содержит сведения о характерных приемах педагогіки, искусства художника.

Ключевые слова: личностное обучение, художественное образование, педагогіка, искусство, художественная школа, ученик.

Hutsul I.

Personal training in artistic activity of artist-pedagogue V. Gagenmeister

The article is dedicated to the importance of the use of the method of personal training in artistic education of outstanding Podilian artist and teacher Volodymyr Gagenmeister. It contains information about typical methods of his pedagogy, and artist's skills.

Key words: personal training, art education, pedagogy, art, art school, student.

В історії мистецької освіти достатньо згадок про те, як талановиті художники-педагоги намагалися впроваджувати теоретичне і практичне навчання й виховання в єдності, особистим прикладом захоплювали учнів, підносячи їх на новий щабель розуміння та усвідомлення мистецьких явищ у світі. Саме такий творчий підхід можна знайти у художньо-педагогічній спадщині подільського митця, колишнього директора художньо-промислової школи у Кам'янці-Подільському Володимира Гаґенмейстера. Художньо-педагогічна діяльність молодого педагога почалася відразу після одержання диплома художника-мистецтвознавця з декоративно-ужиткового мистецтва у Псковській художньо-промисловій школі.

Педагогіка мистецтва XIX ст. на теренах тогочасної Російської імперії мала вже свої більш конкретні методи та принципи навчання, з'являлася спеціалізована методична та педагогічна література, як-от: «Журнал Міністерства народної освіти» (Санкт-Петербург), «Навчально-виховна бібліотека» (Москва), «Сім'я і школа» (Москва), «Сімейні вечори» (Москва), «Русская школа» (Санкт-Петербург) та багато інших. Викладачі образотворчих дисциплін об'єднувалися у союзи, спілки, які мали за мету досягти кращих успіхів

у навчанні вихованців, піднести предмет до професійного рівня [2, 390].

Успішному викладанню малювання сприяло влаштування при великих школах особливих рисувальних залів із спеціальними меблями. Разом з малюванням у деяких навчальних школах викладалося і ліплення, причому воно зазвичай передувало малюванню і немов готувало до нього. Ліплення починалося з раннього віку і мало особливе значення для розвитку у дітей навичок володіння обома руками одночасно. Оскільки у молодшому віці дітям легше малювати по пам'яті, то спочатку вводилося вільне малювання, лише з четвертого класу переходили до систематичної роботи за загальною моделлю, в п'ятому — працювали за особливою моделлю для кожного учня, пізніше переходили до перспективи й ознайомлення з найпростішим конструктивним кресленням столярних та інших інструментів, машинних частин та ін. [7, 133–149].

XIX ст., намагаючись відійти від «старовинної схоластики», вводить багато інновацій у навчально-виховний процес. Розробляються доступніші методи і методики, складаються цілі програми з оволодіння образотворчими дисциплінами. Навчання ведеться поступово, з логічною

послідовністю, від найпростіших елементів до складних образів і постановок [5, 1–6].

Неабиякі вимоги ставилися перед викладачами образотворчих дисциплін. Право викладати малювання в усіх навчальних закладах надавалося лише особам, які закінчили курс вищого художнього училища зі званням художника, або тим, які закінчили його натурний клас і витримали випробування з історії мистецтв, анатомії та перспективи, і, крім того, особам, які закінчили курс академічних художніх училищ в Казані, Одесі та Пензі, училищ натурального класу, Московського училища живопису, ваяння і архітектури. Що стосується решти осіб, що бажали викладати малювання, то від них вимагався освітній ценз не нижче того типу училищ, в яких вони бажали викладати, і складання особливого екзамену. Цей екзамен для викладачів середніх навчальних закладів полягав у виконанні малюнка голови людини аквареллю чи олійними фарбами; бажачі викладати в закладах з курсом чотирикласних міських училищ мали виконати малюнок з гіпсової фігури, голови людини з натури і малюнок з натури перспективного характеру. Для початкових училищ вимагалось виконати малюнок від руки з плоского криволінійного орнаменту, з групи геометричних тіл у контурі і відтушований малюнок з групи побутових предметів. Випробування проводилися у художніх училищах, підвідомчих Академії мистецтв, і в тих навчальних закладах Міністерства народної освіти, на які було покладене проведення випробувань на звання вчителів початкових училищ [6, 84–85].

Володимир Гагенмейстер з притаманною для нього енергією починає створювати умови для поглибленої мистецької освіти учнів, значну увагу приділяє розширенню кількості та якості вивчення спеціальних художніх предметів, добре розуміючи, що без міцної образотворчої бази неможливо говорити про творчість та подальшу плідну фахову діяльність вихованців. З цього періоду починається створення своєї мистецької педагогіки Володимира Гагенмейстера, яка, використовуючи методи й прийоми особистісного навчання, складалася у чітку систему результативної художньої освіти, максимально розкривала творчий потенціал кожного учня. Досконалішим стає вивчення рисунка, поширюються знання та вміння у галузі технік акварельного живопису, вводиться творчий малюнок.

Він викладав історію всесвітнього ужиткового мистецтва, композицію й графіку. Як згадувала краєзнавець Тамара Сис, у той важкий час В. Гагенмейстер домігся збільшення чисельності учнів і відкриття нових відділів. У 1921 р. школа потроїла набір учнів. Крім керамічного, було відкрито ткацький та літографський відділи. Тут він працював до 1933 р., до розгрому українських гуманітарних закладів по всій Україні.

Паралельно з роботою у школі В. Гагенмейстер працював в інших культурно-мистецьких установах. Він викладав образотворче мистецтво у Кам'янець-Подільському українському університеті (заснованому 22 жовтня 1918 р.), згодом — у створеному на його базі Інституті народної освіти (ІНО) при кафедрі мистецтв факультету соціальних і гуманітарних наук. Не лишився він і поза діяльністю організованої наприкінці 1922 р. при ІНО науково-дослідчої кафедри (спершу називалася катедрою історії та економіки Поділля, згодом — катедрою народного господарства та культури Поділля). У списку членів за порядком вступу він значиться п'ятнадцятим. Кафедрою керував Євген Шашевський, після нього — Пилип Клименко. З-поміж інших праць кафедри й проведених нею заходів Євтим Сіцинський відзначив доповідь В. Гагенмейстера про нові археологічні знахідки на Поділлі. За словами доповідача, біля села Баговиці, за 10 верст від Кам'янця, у 1924–1925 рр. було виявлено керамічні фігурки й черепки посуду, що належали до Трипільської культури. Збереглися «Записки Кам'янець-Подільського ІНО» (1926 р.), де надруковано про те, що на II Конференції педагогічних вузів Поділля в своєму виступі В. Гагенмейстер зазначив, що у підготовці педагогічної роботи слід звернути увагу на ув'язку образотворчого мистецтва з вивченням народної творчості в галузі малюнка, а також відвести належне місце художньо-гуртковій роботі по лінії мистецтва. У цей час він був також аспірантом Харківського художнього інституту. 10 січня 1926 р. В. Гагенмейстер зробив доповідь «Розписи хат на Кам'яниччині», 14 листопада — «Стінні розписи Смотрицької синагоги».

Учні для школи директор відбирав під час етнографічних мандрівок селами Поділля. Це були хлопці й дівчата від плуга, верстата, поля, корови, але кожного з них вирізняла мрія про власну творчість у галузі народного мистецтва, кожен мав свої уподобання, які талановитий педагог вмів розпізнавав, підтримував і відшліфовував. Він вмів зрозуміти тонку душу майбутнього митця, щедро віддавав свої знання, навчаючи людяності та мистецтву, дбав про формування моральних і духовних потреб. Особливо опікувався сиротами, надаючи їм можливість безкоштовного навчання і проживання при школі-інтернаті. Віра в людину та повага до неї допомогли В. Гагенмейстеру зібрати професійний педагогічний колектив, до складу якого увійшли В. Шаврін (малюнок), В. Корецька (килимарство), О. Адамович (кераміка), Л. Розов (нарисна геометрія), Г. Журман (скульптура), А. Вронський (стилізований малюнок) та ін. Широкий діапазон спеціалізацій і викладачів-спеціалістів надав можливість засвоєння знань з улюблених галузей декоративно-ужиткового мистецтва, як-от:

технологія керамічної справи, ліплення, скульптура, живописний малюнок для декорування керамічних виробів, художній текстиль (килимарство, вишивання), графічні техніки, особливо літографія та ін. Під час занять рисунком впроваджувалося реалістичне зображення, вміння фіксувати дійсність з природи різними технічними засобами і матеріалами. Особлива увага зверталася на студіювання геометричних фігур, завдяки яким створювалися модульні стилізовані зображення орнаментальних мотивів. За свідченнями колишніх учнів цієї школи І. Мазура й Т. Сис, поглибилося вивчення лінійно-конструктивної та повітряної перспектив, були введені вправи на пошук гармонійних пропорційних співвідношень, визначення рельєфності та просторовості форм, усвідомлення матеріальності, фактурності.

Ентузіазм директора, вмільний добір викладачів, цікава система організації навчального процесу, талановита педагогічна діяльність сприяли вихованню багатьох відомих художників і мистецтвознавців, серед яких Михайло Ліщинер, Зінаїда Охрімович, Микола Олійник, Зінаїда Мельник, Тамара Сис, Микола Мітін, Юхим Гаврилюк, Сергій Кукуруза, Ніна Сулковська та інші [8, 216–223].

Значна увага приділялася роботі з учнями з недостатньо розвинутою зоровою пам'яттю, що відчували проблеми із зображенням тварин та птахів, які знаходяться у постійному русі або недоступні для малювання з природи. Володимир Миколайович орієнтував їх на спостереження природи, запам'ятовування основних та другорядних компонентів і пізніше відтворення, передусім у пам'яті, а потім на аркуші паперу.

Не менш цікавим був творчий рисунок та методика його впровадження у навчальний процес. Досконало вивчалася історія декоративно-ужиткового мистецтва, особливо форми, орнаментальні мотиви, кольорові рішення різних епох, традиційне українське мистецтво. Художник-педагог, закоханий у народне мистецтво, навчав цієї любові своїх вихованців. У зимові та літні канікулярні перерви школа організовувала творчі бригади з учнів і викладачів для збору етнографічних матеріалів, зразків народної творчості у селах Поділля. Тут також здійснювався індивідуальний підхід до мистецьких та творчих уподобань кожного учня — дозволялося обирати провідну тему, яка розроблялася під час подорожі. При школі існував фонд, що складався із зібраних творів ужиткового мистецтва: килимів, гончарних виробів, бісерних прикрас, писанок, паперових квітів та витинанок, гутного скла, одягу, вишивок тощо. Це зібрання у деяких випадках виступало як натюрмортний фонд. При малюванні раритетних предметів у натюрмортах відбувався процес накопичення навичок малювання,

вивчення характерних для Поділля форм, пропорційних співвідношень, кольорової гами та ін. Цікавими були копії настінних розписів та зразків народного мистецтва, які не можна було долучити до фонду. Матеріали слугували нескінченним джерелом натхнення у період навчання у класах. Зібрані замальовки опрацьовувалися і видавалися силами школи [4, 110]. Детально фіксувалося традиційне подільське національне вбрання, принципи його оформлення, історія походження, залежність від історичних умов. В архівах Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець» збереглися паперові копії, де викладачами та учнями зображувалися сільські жінки та дівчата у народному одязі з прикрасами. У школі влаштовувалися експозиції зібраних, скопійованих та творчо опрацьованих зразків та композицій.

За згадкою доньки Ольги Володимирівни Ерн (Гаґенмейстер), батько не забував про виховання мовленнєвої культури мистецтвознавчого характеру. Під час створення словника специфічних для народного мистецтва термінів митець занурювався у вивчення семантики слів та їх походження, досліджував та аналізував народні пісні, де траплялися вислови, пов'язані з традиційним мистецтвом [9, 219]. Ця робота проводилася за допомогою учнів, з їх безпосередньою участю. Школа існувала як єдиний живий організм, дихала повітрям творчості та натхненням. Величезний обсяг опрацьованих художником з учнями матеріалів надав можливість реалізувати мету і завдання оволодіння творчим рисунком: перетворення набутих знань, умінь і навичок, творче їх перероблення та переосмислення для створення оригінальних композицій із чіткою вказівкою на першоджерело — народне подільське мистецтво.

Важливий аспект мистецької педагогіки В. Гаґенмейстера відзначив Василь Касіян, який був присутнім на одному з викладів: «Я подивляв його методиці викладання. Окремі вузлові місця його лекції він демонстрував крейдою, рисуючи на чорній дошці. Це було незвично, дивувало і доносило до слухачів ясність змісту. Не кожен художник наважиться на таке супроводження лекції» [1, 39]. На початку століття педагогічний малюнок, корисність якого неможливо переоцінити, вважався новаторським прийомом, його необхідність розуміли видатні художники-педагоги, до яких належав і Володимир Миколайович. Кожний рух педагога, кожна лінія, проведена на дошці, повинні бути впевненими, бездоганними. Він надає можливість демонструвати поетапне малювання об'єктів зображення, наочно висвітлити особливості форми, конструкції, тектоніки предметів, усвідомити закономірності композиційного розташування природи на аркуші паперу. Використовують малюнок

на дошці художники, які мають особливу педагогічну чутливість, вміння заохочувати учнів під час виконання малюнка до співпраці. Завжди є небезпека втратити увагу слухачів, якщо педагог довго малює, повернувшись спиною до аудиторії. Педагог мусить часто відходити й здалека аналізувати намальовану наочність, щоб уникнути помилок у пропорціюванні предметів більшого розміру. В. Гагенмейстер сміливо впроваджував педагогічний малюнок у свою викладацьку діяльність і отримувал кращі результати [9, 220].

Залучення педагогом учнів до спостереження природних форм та їх трансформації в ужиткові активно розвивало творчу уяву, фантазію, нестандартне мислення, приводило до несподіваних мистецьких рішень. На основі природних аналогів створювалися не тільки орнаментальні мотиви, але й предмети побуту, а це вже зародки дизайну.

Ліплення у школі стало одним з провідних предметів, бо хорошим малювальником буде той учень, який добре розуміє просторовість, тривимірність форм. На заняттях виконувалися вправи на створення у пластичних матеріалах об'єкто-просторових та площинних образів, вивчалися властивості глини як головного матеріалу керамічного виробництва, технологія гончарства.

Педагог передає учням своє зацікавлення архітектурним пейзажем Кам'янця-Подільського. У низці кольорових автолітографій альбому «Старий Кам'янець-Подільський» 1930 р. митець лірично сприймає архітектуру, відчуває своєрідність кам'янецької ведуги, зображує її документально точно. У системі активізації творчої активності учнів цей аспект діяльності художника знайшов належне місце. Учні згадують, як кожен першу суботу навчального року директор художньо-промислової школи розпочинав екскурсію по Кам'янцю-Подільському з метою ознайомлення першокурсників з пам'ятками міста. Художня школа першою розпочала справу популяризації архітектурних забудов і видів Кам'янця. Вона видала кілька альбомів пам'яток міста і кілька поштових листівок із зарисовками художника В. Гагенмейстера та його учнів.

Успіхи вихованців та створення навчально-технічної бази у школі дали можливість підвищити статус закладу і порушити клопотання про відкриття на базі школи художньо-промислового технікуму. Як вже зазначалось раніше, у 1922 р. реорганізація здійснилася, завідувачем було призначено В. Гагенмейстера.

Художник-педагог був гордістю учнів. Закоханий у мистецтво, добрий, справедливий, він своїм прикладом заохочував викладачів і вихованців до участі у науковій роботі. З етнографічних матеріалів, зібраних у селах Поділля, створювалися посібники, які друкарським способом, переважно у техніці літографії, видавалися школою

невеликими тиражами. Ольга Володимирівна Ерн-Гагенмейстер розшукала станом на 1989 р. 136 видань школи — її батькові належало 96. У таких виданнях художник здійснював мистецтвознавчий аналіз знайдених зразків народної творчості, намагаючись зробити їх доступними для використання у навчальному процесі. Запрошений читати лекції з історії образотворчого мистецтва в Кам'янець-Подільському університеті, Володимир Миколайович одночасно проводив науково-дослідну роботу, був аспірантом Харківського художнього інституту, виступав з доповідями про нові археологічні знахідки, розписи хат на Поділлі, фрески Смотрицької синагоги на кафедрі та наукових конференціях [10, 95].

Ось як писав про нього учень, скульптор-керамік Юхим Гаврилюк: «В. Гагенмейстер — художник-соціолог. Він не шукав тихих заводей, а кидався у вир життя, чому навчав і своїх вихованців. Він збирав талановиту молодь, щедро віддавав їй свої знання, навчав людяності і мистецтву. Був талановитим художником-графіком, прекрасним адміністратором, чуйним психологом і педагогом, великим знавцем і дослідником народного мистецтва, пристрасним популяризатором народної творчості Поділля, великим натхненником і організатором та безпосереднім учасником видавничої діяльності Кам'янець-Подільської художньо-промислової профтехшколи ім. Г. Сковороди. Він навчав любити, цінувати і зберігати народне мистецтво, надбання і пам'ятки матеріальної культури нашого народу. Володимир Миколайович для мене особисто був найпершим та найдорожчим учителем з народного мистецтва і краєзнавства Поділля. Від нього я пройнявся найсуттєвішими почуттями до народного мистецтва, що лягло в основу мого прагнення на все життя. Володимир Миколайович Гагенмейстер — це була наша слава і наша гордість!»

«С воспоминаниями о Владимире Николаевиче — моем первом учителе искусства — связана моя молодость и первые шаги в творческой жизни. Пусть светлая память о нем никогда не погаснет, как не гаснет народное творчество, которому он посвятил всю свою жизнь. ...это был требовательный и чуткий педагог, прекрасной души человек, влюбленный в самобытность искусств многих народов. ...Он раскрывал передо мной тайны изобразительного искусства, за что я до конца своих дней сохранил о нем светлую память» (Михайло Ліщинер — член спілки художників СРСР) [3, 124].

«Владимир Николаевич был активный пропагандист эстетической культуры и прекрасный педагог, это был первый мой учитель, и те первые уроки в области графики легли в основу всей моей творческой жизни художника и сыграли впоследствии ту роль, что я избрал для себя этот

вид искусства, как один из самых благородных и массовых для народа» (Сергій Кукурудза — член спілки художників СРСР) [3, 123].

Художньо-педагогічний досвід В. Гагенмейстера та його результати переконливо доводять необхідність пошуку нестандартних рішень у процесі

впровадження стратегії індивідуального підходу до кожного учня. Мудрий художник-педагог, особистість завжди залишає стежку для творчих проявів вихованців у рамках поставлених завдань, допомагає виховувати особистісні здібності й таланти.

ДЖЕРЕЛА

1. Білокінь С. «Білі круки» подільського друкарства / С. Білокінь // Пам'ятки України: історія та культура. — К., 2000. — С. 33–45 : іл.
2. Журнал Министерства народного просвещения. Седьмое десятилетие. — Ч. CCCLV. — Сентябрь: Сенатская типография. — СПб., 1904. — 391 с.
3. Киевская старина: Ежемесячник. Исторический журнал. Год двадцать третий. — Т. LXXXIV, 1904. — Апрель. — С. 123–124.
4. Паравійчук А. Кам'янець-Подільська художньо-промислова школа і її краєзнавча діяльність / А. Паравійчук // Тези доп. історико-краєзнавчої конф. — Хмельницький, 1965. — С. 110–111.
5. Поділля / Л.Ф. Артюх, В.Г. Балушок, З.Є. Болторович та ін. — К. : Вид-во НКЦ Доля, 1994. — 504 с.
6. Православная Подолия. Еженедельник Подольской епархии (год издания IV) / под ред. протоиерея Е. Сецинского. — Кам.-Под. : Тип. Свято-Троїцького братства, 1909. — № 49. — 1274 с.
7. Рубан В.В. Забытые имена. Рассказы об украинских художниках XIX — начала XX века / В.В. Рубан. — К. : Наукова думка, 1985. — С. 133–149.
8. Савчук В.О. Народно-мистецька спадщина Поділля у контексті історико-краєзнавчого руху 20-х — поч. 30-х рр. XX ст. / В.О. Савчук // Мистецька спадщина Поділля у контексті полікультурного європейського простору : зб. наук. пр. за результатами Міжнарод. наук.-практ. семінару. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний ун-т ім. І. Огієнка, 2010. — 212 с. — С. 6–12.
9. Урсу Н.О. Педагогіка мистецтва у спадщині Володимира Гагенмейстера / Н.О. Урсу // Історія педагогіки у структурі професійної підготовки вчителя. — Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2002. — С. 216–223.
10. Філь Ю. До історії Кам'янець-Подільського наукового при Українській академії наук товариства: Записки / Ю. Філь. — Т. 1. — 1928.